

University of Groningen

Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag

?

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1955

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

? (1955). Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Het uitgangspunt van ons onderzoek naar het stedelijk strafprocesrecht in de Nederlanden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag is de stadvrede. Dit fundamentele begrip heeft een stedelijk en een stadsheerlijk aspect.

Gezien vanuit het oogpunt van de stad zelf, is de stadvrede de door het recht beschermde saamhorigheid tussen de burgers. De stad vormt een quasi-maagschap; haar poorters zijn elkaars „vrienden” in de zin van bloedverwanten vel quasi. De burgerlijke saamhorigheid is gefundeerd in de poorterseed, een eed van trouw, die zowel de geboren als de gezworen poorters verbindt. Vreemdelingen worden als potentiële vijanden beschouwd. De rechtspositie der „inwoners” ligt tussen die van de „gasten” en de burgers in.

Gezien vanuit het oogpunt van de stadsheer — elke stad heeft een heer, de Friese uitgezonderd — is de stadvrede de door het recht beschermde rust binnen de muren. Voor de heer is niet de maatschappelijke, maar de militaire functie van de stad primair. Hij beschouwt de stad als een quasi-burcht, waarbinnen een soort versterkte huisvrede geldt.

Het stedelijke aspect van de stadvrede is dus van personele, het stadsheerlijke van territoriale aard. Het eerste betreft uitsluitend de poorters, maar dan ook overal, waar dezen zich bevinden. Het tweede betreft uitsluitend het stedelijk grondgebied, maar dan ook allen, die zich daar bevinden.

De tweezijdigheid van de stadvrede wordt begrijpelijk, als men bedenkt, dat de verlening van stadsrecht een soort overeenkomst is tussen heer en stad. Zij weerspiegelt zich ook in de samenstelling van de stedelijke overheid in het algemeen en van het gerecht in het bijzonder. De schout, die als rechtsvorderaar optreedt, vertegenwoordigt de heer. De schepenen, die als rechtsvinders fungeren, worden ook door de heer gekozen, maar representeren tevens de stad, met dien verstande, dat, naarmate de stad in betekenis toeneemt, het stedelijke element in hun ambtsopvatting sterker en het stadsheerlijke zwakker wordt. Een ander symptoom van de groei

der stad is de opkomst der raden, zuiver stedelijke functionarissen.

Schout, schepenen en raden zijn de hoeders van de stadvrede. Als zodanig fungeren overigens tot op zekere hoogte ook de ambteloze burgers. Dezen zijn verplicht, de overheid bij te staan, zo nodig zelfs te vervangen. In dezelfde lijn ligt de ambtswang: een burger kan gedwongen worden, een hem opgedragen ambt te aanvaarden. Hier staat tegenover, dat de hoeders van de stadvrede een verhoogde rechtsbescherming genieten, de zogenaamde ambtsvrede.

De stad is ontstaan in een tijd, waarin de vete hoogtij vierde. Dit instituut — de door het recht erkende staat van vijandschap, voornamelijk veroorzaakt door doodslag, verwonding of belediging, misdrijven tegen de persoon dus — is typerend voor een samenleving, waarop de overheidsgedachte weinig vat heeft. De stadvrede krijgt pas zijn volle reliëf, gezien tegen de achtergrond van deze eigenrichting.

De vete binnen de muur is onverenigbaar met het karakter der stad, en als quasi-maagschap, en als quasi-burcht. Immers, noch tussen magen, noch binnen een huis is vete mogelijk: zij is een strijd van maagschap tegen maagschap, burcht tegen burcht. Een uitvloeisel van de stadvrede in territoriale zin is, dat binnen het stedelijk grondgebied de eigenrichting volledig heeft afgedaan. De stadvrede in personele zin brengt mee, dat zij buiten het stedelijk grondgebied beperkt blijft tot conflicten tussen poorters en gasten. Daarbij treedt de stad als een strijdgroep op, onder leiding van haar overheid. Zij staat als quasi-maagschap in voor de gevolgen. Deze uiterste consequentie van de stedelijke saamhorigheid wordt alleen getrokken ten behoeve van geboren of gezworen poorters, niet van inwoners, en dan nog met inachtneming van enige restricties: wie in een bestaande vete gewikkeld is, wordt niet tot de poorterseed toegelaten en wie een vreemdeling de vete wil aanzeggen, moet toestemming vragen aan de stedelijke overheid, op straffe van te worden ontpoorterd. Anderzijds is elke burger verplicht, het voor zijn stad op te nemen, ook als de vijand in de veteverklaring voor hem een uitzondering heeft gemaakt. De gast, die een poorter de vete aanzegt, krijgt dus diens gehele stad tegenover zich. Van deze regeling is ongetwijfeld een praeventieve werking uitgegaan, m.a.w.: het optreden der stad als quasi-maagschap is ook buiten het stedelijk

territoir, in het land, bevorderlijk geweest voor het elimineren van de eigenrichting, afgezien nog van de invloed, die het stadsrecht in het algemeen op de verdere ontwikkeling van het landrecht heeft uitgeoefend.

Doodslag, verwonding en belediging, de belangrijkste voormalige vete-zaken, worden als de inbreuken op de stadvrede beschouwd. Deze delicten vormen de hoofdschotel van het stedelijk strafrecht, of liever: tuchtrecht, voor zover de desbetreffende bepalingen betrekking hebben op het verkeer der poorters onderling, gezien vanuit het oogpunt van de stad als quasi-maatschap dus. Trouwens, ook waar zij zich richten tot allen, die zich op het stedelijk grondgebied, binnen de quasi-burcht, bevinden en niet van tucht-, doch van strafrechtelijke aard zijn, zoals het verbod om wapens te dragen en dat om te dobbelen, openbaart zich de burgerlijke saamhorigheid: gasten worden doorgaans twee maal zo hoog beboet als poorters.

Het stedelijk strafprocesrecht, dat de vormen regelt, waarin tegen hen, die inbreuk maken op de stadvrede, wordt opgetreden, gaat evenals de eigenrichting uit van de opvatting, dat de procedure in beginsel een rechtsstrijd is tussen partijen. Uit het karakter van de stadvrede vloeit echter voort, dat niet alleen dader en gelaedeerde, maar ook stad en stadsheer partij zijn. Aanvankelijk houdt de stedelijke overheid zich op de achtergrond; zij leidt niet, doch volgt. Naarmate haar greep op de stedelijke samenleving zich verstevigt, neemt haar strafprocessuele activiteit toe; zij wacht niet langer af, maar grijpt zo nodig in. M.a.w.: het stedelijk strafprocesrecht, van huis uit accusatoir, vertoont een inquisitoire tendentie. Deze is het sterkst, waar de stedelijke en de stadsheerlijke opvatting van de stadvrede elkaar dekken, namelijk in het optreden tegen vreemdelingen. Als quasi-maatschap is de stad geneigd, haar burgers de hand boven het hoofd te houden en in bescherming te nemen tegen de stadsheer, een gast immers, zij het dan een gequalificeerde gast. De tweezijdigheid, waarvan hierboven sprake was, wordt hier tot dualisme; de stadsheerlijke en de stedelijke hoeders van de stadvrede komen tegenover elkaar te staan en de handhaving der rust binnen de muren wordt doorkruist door die der saamhorigheid tussen de burgers. De inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk strafprocesrecht is geremd door deze gespletenheid der stedelijke overheid.

Wordt de stadvrede geschonden, dan staan er twee wegen open ter berechting van het delict: die van de vrede, leidend tot een zoen en die der vervolging, leidend tot een vonnis.

De procedure van vrede en zoen is geïnspireerd op de eigenrichting. Doodslag, verwonding en belediging, voorheen vetezaken, thans inbreuken op de stadvrede, zijn de delicten, waarop zij kan worden toegepast, mits ten minste één der partijen een poorter is. Deze restrictie is verklaarbaar, als men bedenkt, dat de stedelijke overheid hier in beginsel een bemiddelende rol speelt; zij is daartoe begrijpelijkerwijs alleen genegen, als er een burger bij de zaak betrokken is. Inwoners worden in dit opzicht door sommige stadsrechten als poorters behandeld.

De termen „vrede” en „zoen”, zijn ontleend aan het vetewezen. De vrede is van huis uit een wapenstilstand, die de strijdende partijen de gelegenheid biedt, om te onderhandelen over de beëindiging van hun conflict, m.a.w.: om te komen tot een zoen. Staan de partijen gedurende de vrede nog als vijanden tegenover elkaar, de zoen heeft de strekking, hen tot „vrienden”, bloedverwanten vel quasi, te maken. Laatstgenoemde instelling past uitstekend in het kader van de stadvrede in de zin van rechtens beschermde saamhorigheid, waaraan immers ook de constructie van een kunstmatige verwantschap ten grondslag ligt. De vrede, het middel, om de zoen te bewerkstelligen, harmonieert bovendien met de stadsheerlijke conceptie van de stadvrede; verstoring der rust wordt er door beëindigd, c.q. voorkomen.

Vrede en zoen, in het vetewezen gebaseerd op vrijwilligheid, zijn krachtens het stadsrecht afdwingbaar; zij zijn van partij-aangelegenheden omgesmeed tot overheidsmaatregelen. Sommige teksten spreken van een „stadvrede” — niet te verwarren met het gelijknamige materiële-rechtelijke begrip — en een „stadzoen”. Hier openbaart zich het inquisitoire principe.

De vrede wordt genomen of geboden. In het eerste geval treedt de overheid vermanend, in het tweede bevelend op. Het verschil is niet groot: weigering van een genomen vrede wordt doorgaans gestraft met ontpoorting en verbanning, zodat de vermaning in feite een bevel is. Ook komt het voor, dat op een in de wind geslagen vermaning een vredegebod volgt. Dit laatste kan rechtens niet geweigerd worden; wie zich er niet aan stoort, maakt zich schuldig aan vredebreuk, een misdrijf, dat behoort tot de categorie

der „quade feiten”, waarop hieronder nader zal worden ingegaan. Tal van stadsrechten kennen alleen de geboden vrede.

Noch genomen, noch geboden wordt de wettelijke vrede. Deze treedt van rechtswege in ten behoeve van die magen der partijen, die aan het ontstaan van het conflict geen deel hebben gehad. De procedure van vrede en zoen omvat, evenals de eigenrichting, waarop zij is geïnspireerd, niet enkel de partijen, maar ook hun maagschappen. In de wettelijke vrede nu openbaart zich het streven van de stad als quasi-maagschap, om de band tussen de burger en zijn natuurlijke maagschap door te snijden, een streven, waarmee de stadsheer zich, bevorderlijk als het is voor de handhaving der rust, volgaarne conformeert.

Oorspronkelijk trad alleen de schout als vredemaker op, maar reeds vroeg kregen ook de schepenen deze bevoegdheid. Met de groei van de stad neemt het aandeel van haar vertegenwoordigers in deze procedure toe. Het is typerend, dat de raden van huis uit vredemakers zijn. In sommige steden kunnen zelfs gewone burgers als zodanig fungeren. Overal zijn deze laatsten overigens verplicht tot het verlenen van assistentie.

In verscheidene steden, met name in de Hollandse en de Zeeuwse, worden de partijen, nadat er vrede genomen of geboden is, gegijzeld, eensdeels om hen van elkaar te isoleren, anderdeels om hun bereidheid tot verzoening te stimuleren. Komt het binnen de gestelde termijn niet tot een vergelijk, dan wordt van overheidswege een zoen opgelegd. Deze dwangzoen correspondeert met de geboden vrede. In de steden, die geen zoendwang kennen, wordt de vrede verlengd en krijgt hij practisch een permanent karakter. Het is tekenend voor de burgerlijke saamhorigheid, dat deze regeling niet toepasselijk is op vreemdelingen. Laat een gast de vrede-termijn verstrijken, zonder aan de totstandkoming van een zoen mee te werken, dan wordt de gehele stad zijn vijand. Trouwens, ook in andere opzichten is zijn positie minder gunstig dan die van de poorter; hij moet een burger als borg stellen en wordt in geval van vrede-weigering met een dubbele boete gestraft.

De zoen wordt gesloten ten overstaan, c.q. op bevel van schepenen of raden. De schout komt er niet aan te pas. Zoenbreuk wordt, evenals vredebreuk, als een „quaet feyt” beschouwd. Wie er zich aan schuldig maakt, verliest het poorterschap en krijgt dit, ook al komt hij naderhand tot een vergelijk met zijn tegenpartij,

niet terug; hij heeft zichzelf voorgoed als „vriend” gediskwalificeerd.

Overziet men de procedure van vrede en zoen, dan is het duidelijk, dat in haar de stedelijke opvatting van de stadvrede praevaleert boven de stadsheerlijke, al laat ook de laatste zich, met name in de vrede-sector, niet onbetuigd.

De tweede strafprocesrechtelijke weg, waarlangs de stadvrede wordt gehandhaafd, is die der vervolging voor de schepenbank. In deze procedure speelt de stadsheer een veel belangrijker rol dan in die van vrede en zoen. Zijn vertegenwoordiger, de schout, heeft als rechtsvorderaar de leiding. Ook de rechtsvindere, de schepenen, worden, zoals wij zagen, door de heer gekozen, maar uit de burgers. Tevens merkten wij op, dat zij hoe langer hoe meer als hoeders der burgerlijke saamhorigheid gaan optreden, ook en zelfs vooral tegenover de schout. Dit dualisme stad — heer treedt in de thans aan de orde zijnde procedure herhaaldelijk aan den dag.

De weg der vervolging kan steeds worden ingeslagen, zolang er nog geen vrede genomen of geboden is. Er zijn ook gevallen, waarin hij moet worden ingeslagen. Voorop staat steeds de regel, dat een poorter alleen vervolgd mag worden voor het gerecht van zijn eigen stad. Een medepoorter, die op dit ius de non evocando inbreuk maakt, begaat een schending van de burgerlijke saamhorigheid, zoals de aard van de sanctie — verbanning — bewijst. Anderzijds vereist dezelfde solidariteit, dat de burger, die voor de stedelijke schepenbank wordt gedaagd, verplicht is te verschijnen, op straffe van vredeloos te worden gelegd, d.w.z. te worden verbannen. Voor vreemdelingen wordt de gang naar het stadsgerecht vergemakkelijkt door de verlening van geleide. Dit instituut heeft het stadsrecht, evenals de vrede en de zoen, ontleend aan het vetewezen, zoals blijkt uit het feit, dat geleidebreuk gelijk wordt gesteld met zoen- en vredebreuk. Ook het geleide is echter in de stad geen partij-aangelegenheid meer, doch een overheidszaak. Dat het alleen verleend wordt aan gasten en met dezen gelijkgestelden, zoals ballingen, is een consequentie van het karakter der stad als quasi-maatschap.

Het uitgangspunt der vervolging is accusatoir: geen klager, geen rechter. Ook deze procedure vertoont echter een inquisitoire tendentie. Zo wordt soms aan de klager de verplichting opgelegd, om een borg te stellen, dat hij zich na het indienen der klacht niet terug

zal trekken. Verder komt het voor, dat de overheid bij ontstentenis van een klager diens rol overneemt. In deze beide gevallen wordt de inquisitoire lading nog gedekt door een accusatoire vlag. Deze is gestreken, waar zonder meer ex officio wordt vervolgd. Twee soorten misdrijven geven daartoe in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondische gezag aanleiding: „quade feiten” en delicten, waarmee uitsluitend het belang van de stad als geheel is gemoeid, zoals overtreding van het verbod om wapens te dragen of van dat om te dobbelen. Dit zijn tevens de hierboven bedoelde gevallen, waarin de procedure van vrede en zoen niet van toepassing is. Voor de tweede der beide zoëven genoemde categorieën delicten spreekt dit van zelf: waar geen partijen zijn, kan geen vrede gemaakt en geen zoen gesloten worden. Wat de „quade feiten” betreft, dit zijn misdrijven, waarop een verminkings- of de doodstraf staat en die derhalve onzoenbaar zijn; „derhalve”, omdat bij de zoen enkel een geldelijke prestatie of een bedevaart kan worden opgelegd.

Reeds in de vóór-stedelijke tijd kon hij, die een „quaet feyt” had gepleegd, ambtshalve worden vervolgd, maar alleen bij betrapping op heterdaad. De daarbij aangeheven wapenroep maakte de klacht, en de „blickende schijn” — bijv. de op de rug van de betrapte gebonden gestolen zaak — maakte het bewijs overbodig. In de stadsrechten wordt de hete-daadsprocedure vooral geregeld met betrekking tot doodslag en dodelijke verwonding, begaan door een vreemdeling. Zij speelt overigens nog slechts een bescheiden rol. De verklaring hiervan is, dat zij feitelijk overbodig is geworden. In de stad heeft het begrip „hete daad” namelijk deze uitbreiding ondergaan, dat een „quaet feyt” ook ex officio kan worden vervolgd, als de dader niet is betrappt.

Ambtshalve wordt voorts opgetreden tegen de „beruchte lieden”, dat zijn zij, die er van worden verdacht, zich elders aan een „quaet feyt” te hebben schuldig gemaakt, althans wegens een desbetreffend verstek vredeloos te zijn gelegd. Elke gast loopt het risico, bij deze categorie van „ballingen van quaden feiten” te worden ingedeeld; de stad staat als quasi-maagschap tegenover vreemdelingen reeds bij voorbaat in een zekere afweerhouding. Aan de andere kant biedt de vervolging ex officio van het „quade feyt” de gast ook een zekere bescherming: binnen de quasi-burcht kan hij niet straffeloos tot slachtoffer van zo’n zwaar misdrijf worden gemaakt.

De categorie der „quade feiten” vertoont de neiging, zich uit te breiden. Sommige stadsrechten brengen ook de doodslag er in onder en sluiten dus voor deze voormalige vete-zaak de weg van vrede en zoen af. Een overgangsvorm tussen laatstgenoemde procedure en de vervolging ex officio is de klacht met de dode man. Zij is blijkens wapenroep en „blickende schijn”, i.c. het lijk van het slachtoffer, voortgekomen uit de hete-daadsprocedure. De maagschap van de dode treedt op als klager, maar die van de beklaagde blijft buiten het geding. Van de vier vertegenwoordigers der klagende maagschap wordt de eed gevergd, dat zij geen onschuldige zullen betichten en het gerecht laat controleren, of er inderdaad doodslag heeft plaats gehad: onmiskenbare symptomen van een inquisitoire gedachten-gang.

Wat de regeling der ambtshalve vervolging van overtreding van het wapenverbod, het dobbelverbod en dergelijke betreft, volstaan wij met te constateren, dat krachtens een aantal stadsrechten de burgers verplicht zijn tot aangifte, waarbij soms geheimhouding verzekerd wordt, een typisch inquisitoire trek. Dit verstrekkend beroep op de stedelijke solidariteit wordt vaak gestimuleerd door een aanbrengpremie.

Uit het bovenstaande blijkt, dat niet alleen in de procedure van vrede en zoen, maar ook in die der vervolging de stedelijke overheid zich krachtig laat gelden. Is haar optreden tegen vreemdelingen gericht, dan vormt zij een eenheidsfront. Als de vervolging een burger betreft, wordt het echter zichtbaar, dat zij uit twee elementen bestaat, een stadsheerlijk en een stedelijk. De vertegenwoordigers van de stad kunnen dan tegenover die van de heer komen te staan. Dat bewijst de regeling van het aanhoudingsrecht.

Gevangenneming, een veelvuldig aangewend strijdmiddel in het vetewezen, is krachtens het stadsrecht een overheidsmonopolie, waarop echter één uitzondering bestaat: het geval, dat iemand, die zich aan een „quaet feyt” schuldig maakt, op heterdaad wordt betrapt. Dit is tevens de enige uitzondering op een andere regel, namelijk die, dat een poorter niet mag worden gearresteerd, als een medepoorter zich borg stelt voor zijn verschijning in rechte. Slechts enkele stadsrechten gaan zo ver, te bepalen, dat een burger die een „quaet feyt” heeft begaan, steeds in hechtenis mag worden genomen, ook als hij niet op heterdaad is betrapt.

Het is duidelijk: de aanhouding van een burger moge nog zo gewenst zijn in het belang van de rust, zij druist in tegen de saamhorigheid, temeer, wanneer het bevel er toe uitgaat van de stadsheer, een vreemdeling. De inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk strafprocesrecht wordt hier geremd door een botsing tussen de stedelijke en de stadsheerlijke opvatting van de stadvrede.

De zoëven genoemde borgstelling past geheel in het kader van de stad als quasi-maagschap. Wel is deze regeling ook van toepassing op vreemdelingen, maar enkel bij boete-zaken. Heeft een gast in de stad een „quaet feyt” gepleegd, of wordt hij er van verdacht, een balling te zijn, die er zich elders schuldig aan heeft gemaakt, dan kan hij zonder meer in hechtenis worden genomen. „Zonder meer”: in sommige steden wordt zelfs het asylrecht voor deze twee categorieën van misdadigers opgeheven. De stad vertoont trouwens in het algemeen de neiging, dit recht uit te hollen. Is het in de procedure van vrede en zoen een aanvaardbaar instituut — het maakt voorlopig een einde aan de feitelikheden en biedt de partijen de gelegenheid, om te onderhandelen over de beëindiging van hun conflict — de vervolging wordt er zo sterk door belemmerd, dat de stedelijke overheid er, met name in de gevallen, waarin ambtshalve wordt vervolgd, weinig waardering voor toont.

In nog een tweede opzicht heeft het dualisme stad — heer een remmende invloed uitgeoefend op de inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk strafprocesrecht. Wij denken hier aan de compositie vóór het vonnis. Zij vormt een weerstand, die niet door de vertegenwoordigers van de stad, maar door die van de heer wordt geboden. Indien zich zaken voordoen, waarop geen geld-, doch een lijfstraf staat, zoals „quade feiten”, is voor de schout, geïnteresseerd als hij is bij de opbrengst der boeten, de verleiding groot, om de vervolging te laten afkopen. In de formele rechtsbronnen is van deze compositie slechts sporadisch iets te bespeuren, maar het staat vast, dat zij in de praktijk veel voorkwam. Zij kan overigens ook een inquisitoire strekking vertonen: zij biedt de gelegenheid, om een misdadiger, die bij gebrek aan voldoende bewijs zou kunnen worden vrijgesproken, althans tot een geldelijke prestatie te dwingen.

De inquisitoire tendentie, die wij op het terrein der vervolging opmerkten, zet zich voort op dat van het bewijs. De overheid vervolgt de verdachte, om hem te straffen. Dit laatste is alleen

mogelijk, als bewezen wordt, dat de vervolgde inderdaad de schuldige is. Evenals de vervolging, is het bewijs voor de handhaving van de stadvrede te belangrijk, om het aan de partijen over te laten. De overheid bepaalt zich niet langer tot volgen, maar gaat leiden. Het stedelijk gerecht neemt geen genoegen meer met de formele waarheid, doch gaat op zoek naar de materiële waarheid, de feitelijke toedracht van het delict. Oude bewijsmiddelen worden afgeschaft, nieuwe ingevoerd; het eenzijdige Godsoordeel, het gerechtelijk tweegevecht en de onschuldseed maken plaats voor het getuigenbewijs, de gerechtelijke schouw en de bekentenis.

Het eenzijdige Godsoordeel is, als bewijsmiddel der onvrijen, van meet af aan onaanvaardbaar: stadslucht maakt vrij. De stadsrechten gaan het dan ook nagenoeg stilzwijgend voorbij. Anders staat het met het gerechtelijk tweegevecht. Wel is ook dit een (tweezijdig) Godsoordeel, maar het vormt tevens een gereduceerde vete. Als zodanig is het, ofschoon van oudsher een kenmerk, waardoor de vrije zich van de onvrije onderscheidt, onverenigbaar met het karakter der stad, en als quasi-maagschap, en als quasi-burcht. Vandaar, dat bijna alle stadsrechten het expressis verbis verbieden.

De tweekamp werd overigens in het vóór-stedelijke strafprocesrecht slechts subsidiair toegepast. Het bewijsmiddel bij uitnemendheid was de onschuldseed van de beklaagde, die doorgaans geassisteerd werd door eedhelpers, waarvan het aantal varieerde met zijn stand en met de zwaarte van het misdrijf. In dit accusatoire bewijsrecht werkt de invloed van de eigenrichting na; de klacht wordt als aanval, het bewijs als verdediging beschouwd en de maagschap van de beklaagde levert de eedhelpers. Het enige wapen, dat de klager ter beschikking staat, om zich tegen de onschuldseed te verweren, is de uitdaging tot een gerechtelijk tweegevecht. Door het stedelijk tweekampverbod wordt hem dit uit de hand geslagen. De stedelijke overheid, die, zoals wij zagen, in bepaalde gevallen zelf als klager optreedt, streeft echter eer naar versterking dan naar verzwakking van diens positie. Vandaar, dat zij hem ter vervanging van het gerechtelijk tweegevecht een nieuw en krachtiger bewijsmiddel heeft verschaft: het getuigenbewijs. De invoering daarvan betekent een bewijsrechtelijke omwenteling. Het bewijs krijgt, in plaats van een defensief, een offensief karakter. De hoofdrol wordt niet meer gespeeld door de beklaagde met zijn eedhelpers, maar door de klager met zijn getuigen.

Het is tekenend voor de inquisitoire strekking van het getuigenbewijs, dat het is voortgekomen uit de procedure, waaruit ook de vervolging *ex officio* zich heeft ontwikkeld: die van de „hete daad”. Hierin treden de eerste strafprocesrechtelijke getuigen op, te weten zij, die de wapenroep aanheffen. Hun getuigenis betreft niet het misdrijf zelf, maar het „heet”, het notoir zijn daarvan. In het stadsrecht heeft het begrip „hete daad” deze uitbreiding ondergaan, dat een feit, dat door voldoende getuigen wordt gestaafd, als notoir wordt beschouwd.

Is de afschaffing van het gerechtelijk tweegevecht in de eerste plaats een uitvloeisel van de stadvrede in de zin van rechtens beschermde saamhorigheid, bij de invoering van het getuigenbewijs praevaleert de stadvrede in de zin van rechtens beschermde rust. Het getuigenbewijs van de klager biedt de overheid de gelegenheid, het op het terrein der vervolging genomen initiatief te handhaven op dat van het bewijs.

Faalt de klager in de bewijslevering, dan komt het krachtens verscheidene stadsrechten alsnog tot de onschuldseed van de beklaagde. Deze is echter van karakter veranderd: hij is geen bewijsmiddel meer, maar een zuiveringsmiddel. De klacht wordt opgevat als een belediging, als een zaak dus, die voorheen aanleiding gaf tot de vete. Door de onschuldseed-nieuwe stijl wordt deze uit de weg geruimd. Dit instituut fungeert dus, evenals het verbod om wapens te dragen, als een praeventief middel ter bestrijding van de eigenrichting. In enkele steden treden ook bij deze onschuldseed eedhelpers op, maar dit zijn geen magen van de beklaagde, doch medeburgers, quasi-magen dus.

Niet enkel in het getuigenbewijs in het algemeen, ook in diverse details der desbetreffende regeling vertoont het stedelijk strafprocesrecht een uitgesproken inquisitoire tendentie. Oorspronkelijk traden alleen ambtsdragers als getuige op. Later werden ook gewone burgers toegelaten. Het ambtelijk getuigenis behield echter een bijzondere rechtskracht. In de bronnen worden schepenen en raden vooral als gequalificeerde getuigen vermeld met betrekking tot zaken, waarbij het belang van de stad als geheel betrokken is en die, zoals wij zagen, ambtshalve worden vervolgd. Ook het getuigen der poorters draagt overigens een min of meer ambtelijk karakter, blijkens het instituut van de getuigdwang, dat doet denken aan dat

van de ambtsdwang. Soms wordt de verplichting tot getuigen zelfs opgelegd aan de beklaagde, met name in de voormalige vete-zaken: doodslag, verwonding, belediging. Hier staat tegenover, dat „beruchte lieden” niet mogen getuigen.

Een inquisitoire trek is voorts, dat het getuigenbewijs de neiging vertoont, zich uit te breiden, zowel kwalitatief als kwantitatief. In sommige steden mogen, als het een nachtelijk, dus moeilijk bewijsbaar misdrijf betreft, zelfs vrouwen als getuige fungeren. Wat het kwalitatieve aangaat, ook het testimonium de auditu wordt op den duur als bewijsmiddel aanvaard, althans door de meeste stadsrechten. De waarde ervan en van de getuigenverklaringen in het algemeen staat overigens ter beoordeling van het gerecht. Van de rechterlijke lijdelijkheid, waardoor het accusatoire strafproces zich kenmerkt, is in het stedelijke geen sprake meer.

De inquisitoire ontwikkeling van het getuigenbewijs is echter niet zonder haperingen verlopen. Ook hier openbaart zich het dualistisch karakter der stedelijke overheid. Wij denken in de eerste plaats aan de regel, dat tegen een poorter alleen diens medepoorters als getuige mogen optreden. Het is strijdig met de stedelijke saamhorigheid, dat een poorter veroordeeld zou kunnen worden door toedoen van een gast, ook al zou zulks bevorderlijk zijn voor de stedelijke rust.

Veel scherper vorm nog neemt het verschil tussen de stadsheerlijke en de stedelijke opvatting van de stadvrede aan in de stadsrechtelijke regeling van de „waarheid”. Dit is een getuigenverhoor buiten de vierschaar om, aanvankelijk bij wijze van incident, later in de vorm van een vooronderzoek. Zij is het eerst toegepast bij de berechting van „quade feiten” en vormt een bewijsrechtelijk verlengstuk van de vervolging ex officio. Typerend voor zijn inquisitoire aard is, dat dit getuigenverhoor in het geheim plaats vindt, vandaar de term „stille waarheid”.

De „waarheid” is een stadsheerlijke instelling, wat tot uitdrukking komt in de formule „’s graven waarheid”. De schout heeft de leiding. Het verhoor der getuigen vindt plaats ten overstaan van schepenen, die het resultaat ervan in de vierschaar brengen. Aan het fungeren der schepenen als vindere van het recht gaat dus een optreden als vindere van de feiten vooraf. In het accusatoire strafprocesrecht is een figuur als deze ondenkbaar.

Tegen de „stille waarheid” bestaat, ondanks het daarin aan de schepenen toegewezen aandeel, gezien vanuit het oogpunt der burgerlijke saamhorigheid, een onoverkomelijk bezwaar. Het druist in tegen het karakter der stad als quasi-maagschap, dat haar poorters tot object kunnen worden gemaakt van een onderzoek, dat in het geheim, onttrokken aan het waakzaam oog van hun medepoorters, hun „vrienden”, gehouden wordt onder leiding van de vertegenwoordiger van de heer, een gast. In de Hollandse en Zeeuwse steden — daarbuiten treft men in de Noordelijke Nederlanden de „waarheid” slechts sporadisch aan — heeft de „stille waarheid” dan ook plaats moeten maken voor de „goede waarheid”. Deze wordt in het openbaar gehouden, buiten de schout om. Het dualisme stad — heer heeft hier dus geleid tot uitschakeling van de vertegenwoordiger van de stadsheer.

De gerechtelijke schouw is, evenals de „waarheid”, van incident tot vooronderzoek geworden. Ook deze bewijsprocedure, vooral toegepast bij verwonding, stelt de schepenen in staat, op de terechtzitting de waarheid — in de niet-technische zin van feitelijke toedracht — vast te stellen. Hun desbetreffende verklaring berust evenwel in dit geval niet op horen zeggen, maar op eigen waarneming. Verder verschilt de schouw van de waarheid hierin, dat de schout de leiding ervan behouden heeft. Er bestaat aan de zijde van de stad weinig reden, om hem deze te ontnemen: de gerechtelijke schouw wordt niet in het geheim gehouden en is geen verhoor, doch een inspectie. Hij is meer van belang voor de straftoemeting dan voor het bewijs. Zijn inquisitoire aard behoeft overigens geen betoog.

De bekentenis, die in het accusatoire strafproces het bewijs overbodig maakt, is in het stedelijke recht een bewijsmiddel geworden. Zij kan worden beschouwd als een vereenvoudigd getuigenbewijs; op de regel: „Unus testis, nullus testis” wordt een uitzondering gemaakt, als de éne getuige de beklaagde zelf is.

De inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk bewijs in strafzaken is haar doel voorbijgeschoten, wanneer het streven der overheid, om de beklaagde tot bekennen te brengen, leidt tot toepassing van de pijnbank. De tortuur — geen bewijs-, doch een dwangmiddel — maakt de waarde der bekentenis als bron van de waarheid, van de feitelijke toedracht, illusoir.

In meer dan één opzicht vertoont de foltering verwantschap met de „stille waarheid”. Zij heeft zich van incident tot vooronderzoek ontwikkeld, vindt in het geheim plaats en wordt geleid door de schout. Het verhoor wordt afgenomen ten overstaan van schepenen, die op de terechtzitting een desbetreffende verklaring afleggen. Het enige verschil met de „stille waarheid” bestaat hierin, dat geen getuige, maar de beklaagde zelf aan het verhoor wordt onderworpen.

De invoering van de pijnbank is evenmin een product van de receptie van het Romeinse recht als die van het inquisitoire strafproces in het algemeen. Zij is een autochthoon verschijnsel, de schepping van een overheid, die, naarmate haar positie in de samenleving sterker wordt, steeds krasser maatregelen neemt ter handhaving van de orde. In het stedelijk strafprocesrecht heeft zij langs gewoonterechtelijke weg haar intrede gedaan, als stadsheerlijke instelling, bevorderlijk voor de stadvrede in de zin van door het recht beschermde rust binnen de muren.

De tortuur is het eerst toegepast op hen, die ook het eerst en het felst ex officio zijn vervolgd: vreemdelingen, die zich, hetzij in de stad, hetzij elders, aan een „quaet feyt” hebben schuldig gemaakt, of althans daarvan worden verdacht. Tot pijniging van poorters is het in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag niet gekomen. Opnieuw constateren wij, dat de inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk strafprocesrecht op weerstand stuit, zodra de stadsheerlijke opvatting van de stadvrede — de door het recht beschermde rust binnen de muren — tot consequenties leidt, die onverenigbaar zijn met de stedelijke: de door het recht beschermde saamhorigheid tussen de burgers.

Het stedelijk strafprocesrecht in de aangrenzende gebieden Westfalen, Brabant en Vlaanderen vertoont een grote mate van overeenkomst met dat in de Noordelijke Nederlanden. Ook daar is de stadvrede van fundamentele betekenis, ook daar fungeert de stad enerzijds als quasi-maagschap, anderzijds als quasi-burcht. Wij bepalen ons tot het aangeven van de meest saillante punten van verschil.

In Westfalen weet de stad haar positie hoe langer hoe meer te versterken ten koste van die van de stadsheer. De zuiver stedelijke

raad, die aanvankelijk alleen optrad als zoengerecht voor doodslag, verwonding en belediging, de voormalige vete-zaken, is er in geslaagd, de gehele strafrechtspraak aan zich te trekken, met uitschakeling van de vertegenwoordiger van de stadsheer. Ook heeft de Westfaalse stad met haar ius de non evocando het veemgerecht op een afstand weten te houden.

De stadvrede in de zin van rechtens beschermde saamhorigheid heeft in Westfalen die in de zin van rechtens beschermde rust nagenoeg geabsorbeerd. Beperking der burgers in hun bevoegdheid, om wapens te dragen, wordt hier minder nodig geacht; zij zijn immers elkaanders „vrienden”. Verreweg de meest voorkomende straf is verbanning, uitsluiting uit de stedelijke gemeenschap. De raad verleent, althans in de grote steden, geleide en verricht arrestaties zonder inmenging van de stadsheerlijke „Richter”. Het feit, dat het aanhoudingsbevel hier uitgaat van de stad zelf en niet van de heer, verklaart, waarom een burger, die een misdrijf heeft begaan, waarop een lijfstraf staat, een „quaet feyt” dus, wel degelijk in hechtenis kan worden genomen.

„Landschädliche Leute”, te vergelijken met de Noordnederlandse „beruchte lieden”, worden ex officio vervolgd via een speciale procedure, het „Verfahren auf Leumund”. Uitleveringsverdragen getuigen van de samenwerking der Westfaalse steden tegen deze zware misdadigers.

De „waarheid” is in Westfalen onbekend. Ook de pijnbank ontbreekt in de bronnen, maar dit bewijst niet, dat zij in de praktijk geen toepassing vond. Wel staat het vast, dat het bewijsrecht van de Westfaalse stad een minder inquisitoir karakter draagt dan dat der Noordnederlandse. Typerend daarvoor is ook, dat betrapting op heterdaad hier het bewijs niet overbodig maakt, maar leidt tot het zogenaamde „Übersiebnen”: de klager bezweert met zes eedhelpers de schuld van de betrapte, die hierdoor zijn recht op de onschuldeed verliest.

De positie van de stadsheer in Brabant komt ongeveer overeen met die in de meeste Noordnederlandse gewesten. Het dualisme stad — heer is hier echter scherper, blijkens het instituut van de „ces van wet”, de staking der schepenen in geval van rechtschending van de zijde van de meier, de vertegenwoordiger van de stadsheer.

Wel blijkt uit de Brabantse stadsrechten, dat tussen burger en stad rechtens geen vete mogelijk is, maar een verbod van eigenrichting tussen burgers onderling treft men er niet in aan. Al is hier het vete-recht niet afgeschaft, de uitoefening ervan is langs indirecte weg zo sterk beperkt, dat zij practisch onmogelijk is geworden.

De procedure van vrede en zoen staat onder leiding van „peismakers”, gequalificeerde leden van de stedelijke raad, waarin niet alleen de raden, maar ook de schepenen zitting hebben. De meest voorkomende prestatie, in de zoen-uitspraken opgelegd, is de bedevaart. Deze kan beschouwd worden als een vorm van verbanning en is kenmerkend voor het karakter der stad als quasi-maagschap.

Verbannen worden eveneens de zogenaamde „onnutte lieden”. Zij herinneren aan de Noordnederlandse „beruchte lieden”. Ook tegen hen wordt ambtshalve opgetreden.

Op onrechtmatige arrestatie van een burger door de meier wordt gereageerd met een „ces van wet”. Niet elke aanhouding is echter met het Brabantse stadsrecht in strijd; een poorter, die een „quaet feyt” heeft begaan, mag door de meier in hechtenis worden genomen. Op dit punt is het stedelijk strafprocesrecht in Brabant dus meer inquisitoir dan dat in de Noordelijke Nederlanden. Ook hier openbaart zich overigens het dualisme stad — heer: in sommige steden staan twee gevangenissen, een stadsheerlijke en een stedelijke.

De onschuldseed, geen bewijs-, maar een zuiveringsmiddel, behoeft alleen te worden afgelegd, als de klager bereid is, zijn klacht te bezweren. Voor het overige verschilt het Brabantse stedelijke bewijsrecht van het Noordnederlandse, met name het Hollandse en Zeeuwse, slechts hierin, dat de „waarheid” haar stadsheerlijk karakter beter heeft bewaard. Wel is zij van „stil” tot openbaar geworden, maar de meier heeft de leiding behouden.

Nergens in de door ons onderzochte gebieden is de positie van de stadsheer zo sterk als in Vlaanderen. Nergens is tengevolge daarvan de inquisitoire ontwikkeling van het stedelijk strafprocesrecht zo vroeg begonnen en gedurende de vóór-Bourgondische tijd zo ver gevorderd. Toch heeft zij ook hier de remmende invloed ondergaan van het dualisme stad — heer.

De Vlaamse graaf was voorstander van een radicale afschaffing van de vete. Als vertoon van zelfstandigheid tegenover deze stadsheer

heeft de stad de eigenrichting niet verboden, doch zo straf gereglementeerd, dat er in de praktijk niets van overbleef.

Vredemaker bij uitnemendheid is de baljuw, de vertegenwoordiger van de stadsheer. De geboden vrede komt in de Vlaamse stad niet voor, maar de genomen vrede doet er, gezien de beschikbare dwangmiddelen, weinig voor onder. De zoen is een zuiver stedelijke aangelegenheid, gesloten ten overstaan, c.q. op bevel van „paisierres”. Dit zijn geen raden — deze functionarissen komen in Vlaanderen niet voor —, maar gequalificeerde schepenen.

De Vlaamse „onnutte lieden” komen overeen met de Brabantse. Een burger mag door de baljuw gearresteerd worden, niet enkel, als hij een „quaet feyt” heeft gepleegd, maar ook in minder ernstige gevallen, zij het dan alleen met toestemming der schepenen. Is aan laatstgenoemde voorwaarde niet voldaan, dan kunnen de Vlaamse schepenen de vertegenwoordiger van de stadsheer tot de orde roepen door middel van een „ces van wet”. De Vlaamse arrestatieregeling komt ook hierin met de Brabantse overeen, dat zij twee gevangenispen kent, een stadsheerlijke en een stedelijke.

In de oudste Vlaamse stadsrechten komt nog het eenzijdige Godsoordeel voor. Reeds in de twaalfde eeuw deed echter het getuigenbewijs zijn intrede, evenals de „waarheid”, een schepping van de Vlaamse graaf, die zich vanuit Vlaanderen heeft verbreid over Brabant, Holland en Zeeland. Wel heeft de Vlaamse stad aan deze instelling haar geheime karakter ontnomen, maar zij is er evenmin als de Brabantse in geslaagd, de vertegenwoordiger van de stadsheer uit te schakelen.

Als vervolgings- en bewijsinstituut tegelijk fungeert de „doorgaande waarheid”, die eveneens van stadsheerlijken huize is. De grote steden hebben zich aan haar toepassing weten te onttrekken.

De pijnbank vindt in het Vlaamse stedelijke strafproces reeds omstreeks het midden van de 13e eeuw toepassing. Ook poorters mogen gefolterd worden, mits de schepenen toestemming geven. Evenals in de Noordnederlandse, bestaat er in de Vlaamse stad dus correlatie tussen de regeling van het aanhoudingsrecht en die der pijniging. Het Vlaamse strafprocesrecht heeft echter een sterker inquisitoire inslag, tengevolge van het feit, dat de Vlaamse stadsheer zijn opvatting van de stadvrede, waar deze in strijd komt met die van de stad zelf, beter weet door te zetten.

Wij menen deze studie te mogen besluiten met de conclusie, dat de heersende opvatting, volgens welke de overgang van het accusatoire naar het inquisitoire strafproces een aanvang heeft genomen in de Bourgondische tijd, onjuist is. Reeds daarvóór vertonen de stadsrechten, in weerwil van hun accusatoire uitgangspunt, tal van inquisitoire tendenties, zowel op het terrein der vervolging als op dat van het bewijs, ja zelfs in de aan het vetewezen ontleende procedure van vrede en zoen. Het streven der stedelijke overheid om het strafprocesrecht, voorheen in hoofdzaak een aangelegenheid der partijen, te maken tot een exponent van haar gezag, stempelt de middeleeuwse stad tot een voorloper van en baanbreker voor de moderne staat.